

LEVEN TUSSEN HOOP EN VREES

HET BELANG VAN HET NIEUWS TIJDENS DE BELEGERINGEN VAN HAARLEM EN LEIDEN (1572-1574)¹

‘Elke dag was er één in het ophopen van de ellende van de burgers, die met alle plagen, ieder in staat om een gemeente te verdelgen, oorlog, verdeeldheid, honger, pest, bezocht werden en daarenboven met de aanvechting van ’s vijands brieven, als met een vijfde roede gegeseld.’²

In het midden van de zeventiende eeuw schreef P.C. Hooft in zijn *Nederlandse Historiën* deze woorden over het beleg van Leiden. De ellende die de burgers meemaakten tijdens de omsingeling door de Spanjaarden was groot. Naast een voedseltekort, ziekte en het feit dat de stad belegerd was, bleek dat ook de nieuwsvoorziening in de stad kon leiden tot verdeeldheid en onrust. De bevolking zat opgesloten in de stad en het openbare leven was ontregeld door het besluit van het stadsbestuur om voor de opstand te kiezen. Daarnaast wakkerde een beleg echter ook de discipline en het patriottisme onder de stedelingen aan. Ze waren bereid hun levensstandaard te verlagen en vrijheid op te geven, maar in ruil daarvoor wensten ze wel op de hoogte gehouden te worden.³ De delicate balans die in deze situatie ontstond tussen de onrust door de onzekerheid over de uitkomst van het beleg en de discipline om voor lijfsbehoud te vechten, moest in evenwicht blijven. De mate waarin het stadsbestuur de bevolking tevreden wist te houden, bepaalde uiteindelijk mede de uitkomst van het beleg.

De verhalen over de victorie van Alkmaar in 1573 en het uitdelen van haring en wittebrood bij het ontzet van Leiden in 1574 zijn bekende gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis. Het waren echter niet Alkmaar en Leiden die het startschot gaven voor het verzet tegen de strafexpeditie van Philips II, de koning van Spanje. Na het uitmoorden van zowel Naarden als Zutphen door Don Frederik⁴ besloot Haarlem zich in 1572 als eerste Hollandse stad te verzetten tegen de Spanjaarden, uit lijfsbehoud. De stad bereidde zich in december 1572 voor op een beleg dat maanden kon gaan duren.⁵ In juli 1573 moest Haarlem de moed echter opgeven. De Spanjaarden hadden het Haarlemmermeer veroverd en de bevoorrading was daardoor ernstig in de problemen geraakt. Het stadsbestuur zag geen andere uitweg dan capitulatie. Slechts een aantal dagen later stonden de Spanjaarden voor de poorten van Alkmaar.



Dopo che la Città di Haarlem si era resa alli Spagnuoli, e essendo promise grazie, e perdona alli Soldati di detta Città, con tutto ciò contro ogni dovere, e ragione di guerra furono impizati, e tagliati a loro le teste barbaramente.

De capitulatie van Haarlem. Gravure door Frans Hogenberg. Bron: Atlas van Stolk, Rotterdam

Door de overgave van Haarlem was het Noorderkwartier nu geïsoleerd van de rest van Holland. De Spanjaarden besloten daarom eerst Alkmaar op de knieën te dwingen en daarna op te trekken naar Leiden in het Zuiderkwartier. Don Frederik had echter geen rekening gehouden met de mogelijkheid het gebied rond Alkmaar onder water te zetten. Haarlem lag hoog op een zandrug, maar Alkmaar lag in een drassig gebied. Na een beleg van slechts zeven weken wisten de opstandelingen zich te bevrijden van de Spanjaarden door de sluisen open te zetten en de dijken door te breken. Na het verlies van Alkmaar vertrok het Spaanse leger naar Leiden, waar een nieuwe tactiek werd toegepast. Het was nu de bedoeling de stad compleet te omsingelen en uit te hongeren in plaats van regelmatige aanvallen op de stad uit te voeren. Ondanks een aantal wanhopige momenten gedurende het beleg van Leiden wisten de Leidenaren het toch vol te houden. Op 3 oktober 1574, bijna een jaar na het begin van het beleg, werd Leiden ontzet.

De belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden hebben relatief gezien voor voldoende bronnenmateriaal gezorgd. De verhalen die zijn opgetekend door

ooggetuigen,⁶ vertellen veel over de militaire ontwikkelingen, de honger en de besluiten van het stadsbestuur. De nieuwsvoorziening in relatie met de belegeringen van Haarlem en Leiden is echter een terrein dat nog ontgonnen moet worden. Het gaat hierbij om de nieuwsvoorziening in de breedste zin van het woord. Vragen zoals welk nieuws was er beschikbaar en hoe kwam het in de stad terecht, komen daarbij allereerst aan de orde. Daarnaast zijn de vragen hoe het nieuws in de stad werd verspreid, wat de bevolking ervan vond en wie er op de hoogte was van het nieuws van belang om een zo volledig mogelijk beeld te kunnen schetsen van de informatievoorziening in de jaren 1572 tot 1574. Omdat Haarlem zich moest overgeven en Leiden werd ontzet, is het mogelijk om te kijken naar de rol die het nieuws speelde bij zowel een bevrijding als bij een capitulatie.

Het doel van dit artikel is aan de hand van de belegeringen van Haarlem en Leiden te illustreren dat het communiceren met de buitenwereld tijdens een beleg van levensbelang was om de stad hoop te geven tijdens de omsingeling door de Spanjaarden. Het gaat hier in eerste instantie om het nieuws⁷ dat gedurende het beleg de Hollandse steden Haarlem en Leiden bereikte en hoe zowel de elite als de gewone bevolking op de berichten reageerde. Het nieuws dat de Spanjaarden tot hun beschikking hadden, zal slechts zijdelings aan de orde komen. De keuze voor de steden Haarlem en Leiden is gemaakt aan de hand van de beschikbare informatie over de drie Hollandse steden die in de jaren 1572-1574 belegerd zijn. Hoewel bij Alkmaar de victorie begon, is de hoeveelheid aanwezige informatie gering door de relatief korte duur van het beleg van Alkmaar.⁸ Het materiaal van Haarlem en Leiden biedt de gelegenheid om de relatie tussen de nieuwsvoorziening en een ontzet of capitulatie te onderzoeken. De verschillende dagverhalen die zijn geschreven gedurende en vlak na de belegeringen, geven af en toe verrassend veel nieuwsfeiten weer.⁹ Het nieuws en hoe men daarmee omging onderstreept het belang van het nieuws tijdens een belegering. De auteurs vernamen het nieuws soms uit eerste, soms uit tweede hand en noteerden dit in hun dagverhaal.

Onderzoek naar nieuws staat niet op zichzelf. Dit artikel kan geplaatst worden tegen de achtergrond van de transformatie die de persgeschiedenis de laatste tijd doormaakt. De geschiedenis van het nieuws viel traditioneel in de geschiedschrijving zowel onder de persgeschiedenis als onder de politieke geschiedenis. Dit kon problemen opleveren in het onderzoek naar de nieuwsvoorziening, omdat beide takken van de geschiedenis aanspraak maakten op dit onderwerp. Wanneer bovendien werd geschreven over de pers begon dit doorgaans bij de zeventiende eeuw met de start van de gedrukte krant. Sinds de geschiedenis van de pers echter is vervangen door de mediageschiedenis, wordt niet langer alleen gekeken naar de politiek en hoe de pers daardoor beïnvloed werd.¹⁰ De invloed van de pers in het openbare leven en de rol van nieuws in de samenleving komen ook steeds meer aan bod. Vooral in Engeland is onderzoek naar deze aspecten in de vroegmoderne tijd in de jaren negentig sterk opgekomen.¹¹

Daarnaast begint men zich af te vragen of het mogelijk is om te weten te komen hoe men in de zestiende en zeventiende eeuw dacht over het nieuws.¹² De relatie tussen nieuws en politiek is daardoor tegenwoordig een veelbesproken onderwerp.¹³ In die discussie komen ook ideeën over een ‘publieke ruimte’¹⁴ en de gevolgen hiervan voor de bevolking naar voren.¹⁵ Recent zijn bovendien verscheidene werken verschenen over losse aspecten van het nieuws in de vroegmoderne tijd, met meer aandacht voor het grote publiek – zoals over pamfletten¹⁶ en prenten¹⁷ – maar ook over begrippen als propaganda.¹⁸ De invloed van de berichtgeving via zowel het officiële als het geruchtencircuit op militairen en op de bevolking is in de twintigste eeuw onderwerp van diverse onderzoeken geweest.¹⁹ De manier waarop berichten worden geïnterpreteerd en geruchten worden opgevat, is een belangrijke schakel in het onderzoek naar de nieuwsvoorziening in de zestiende eeuw.

Dit onderzoek naar het nieuws gedurende de belegeringen van Haarlem en Leiden is bedoeld als een aanzet tot verder onderzoek naar de nieuwsvoorziening in de Nederlanden tijdens de Opstand. Het belang van het nieuws en de rol die het speelde bij de verschillende belegeringen tijdens de Opstand is een terrein waar nog veel onderzoek mogelijk is. Deze beweging die in Engeland momenteel op gang komt, zou in Nederland nog tot veel nieuwe inzichten kunnen leiden in het vakgebied van de mediageschiedenis.

Zestiende-eeuwse belegeringen en de snelheid van het nieuws

In de zestiende eeuw was een belegerde stad van een aantal factoren afhankelijk voordat de omsingeling van de stad doorbroken kon worden. Ten eerste moest de verdediging van de stad sterk genoeg zijn om de vijand zo lang mogelijk tegen te houden. Om de troepen en de bevolking op de been te houden diende er voldoende voedsel in de stad aanwezig te zijn. Wanneer dit niet het geval was, moest de verdediging zorgen dat er te allen tijde bevoorrading van de stad kon plaatsvinden. In Haarlem zorgde men voor voldoende voorraden door in de winter sleden over het ijs naar zowel het noorden als het zuiden te sturen. De sleden hadden ook een ander doel dan alleen voorraden te halen of te brengen.

‘Desen voorleeden nacht [8 januari 1573] is Gerrit van der Laen capiteijn van Sparendam met een sleede uuijt gereijst nae tnoorder quartier omme te zien hoe die zaecken daer stonden.’²⁰

De sleden zorgden tot de dooi intrad in februari 1573 voor snel vervoer van zowel nieuws als voorraden. Daarna bouwden de Haarlemmers galeien om de goederen- en informatiestroom op gang te kunnen houden. Informatie kon het volk tevreden houden; een opstandige bevolking betekende minder mankracht en minder wil om de vijand te bestrijden.

‘Donderdag de derde september [1574] ontstond er een groot oproer en gekrijts als gevolg van enorme ellende, want er was koren noch gerstekoek, noch enig ander soort voedsel meer voorhanden; er was alleen vers rundvlees. Omdat men de burgers niet tot bedaren kon brengen, achtte men het raadzaam nog meer bodes naar Zijne Excellentie [Willem van Oranje] te sturen.’²¹

Uit dit bericht komt duidelijk naar voren dat het stadsbestuur, wanneer in Leiden onrust uitbrak onder de bevolking, nieuwe boden uitstuurde. Zo probeerde men het volk tevreden te houden. Daarnaast was er altijd het gevaar van verraad in de stad. De vijand kon bijvoorbeeld bondgenoten in de stad hebben die een opstand aanwakkerden om zo gemakkelijk het beleg te winnen en de stad in te nemen. De angst voor verraad was in Leiden al aanwezig vóór het beleg. De stad was zich ervan bewust dat ze in de gaten gehouden werd door de Spanjaarden. De straffen die Leiden daarom uitdeelde aan verraders waren zwaar. Cornelis Janszoon uit Aerlanderveen kreeg ten laste gelegd:

‘dat hy mette vyanden des vaderlants correspondentie gehouden ende zeeckere bryeven overgedragen soude hebben’.

De straf was geseling en verbanning van tien jaar uit Leiden, Den Haag, Rijnland en Haagambacht.²²

Tot slot speelde de buitenwereld een uitermate belangrijke rol in de uitkomst van een beleg. Een aanval op de vijand van een bevriend leger zorgde voor verlichting van de druk op de stad. In het gunstigste geval kon het contact met de buitenwereld zelfs leiden tot ontzet. De communicatie was dus van levensbelang gedurende een belegering. Voor de bevolking, zowel de elite als het gewone volk, bepaalde het nieuws of het de moeite waard was door te vechten of zich gewonnen te geven. Een factor die hierbij een belangrijke rol speelde, was de snelheid waarmee het nieuws in de zestiende eeuw een stad kon bereiken.

De belangrijkste middelen die zestiende-eeuwers tot hun beschikking hadden om nieuws over te brengen, waren het mondelinge circuit, brieven, pamfletten, prenten en liederen. Het nieuws waar het in dit artikel om draait, zijn de inlichtingen die de steden bereikten via boden, pamfletten en prenten die men verspreidde en geruchten en liederen die de ronde deden op straat. De omloop van het nieuws was echter afhankelijk van de snelheid waarmee men de berichten, zowel mondeling als schriftelijk, ontving.²³

De snelheid van het nieuws hing ook af van de groep waar de ontvangers van nieuws toe behoorden. Een deel van de (nieuws)tijdingen werd door het bestuur van een stad of regio naar buiten gebracht. Op die manier hoorde naast de elite ook het gewone volk van deze berichten. Brieven of berichten waarin het stadsbestuur in een positief daglicht stond, zorgden bovendien in de stad voor berusting in het lot van de belegering. Door propaganda wist het bestuur zichzelf en de discipline te handhaven in een stad die vaak bijna hermetisch van de buiten-



Het oorlogsterrein rond Haarlem tijdens het beleg. Gravure door Herman Muller naar Maerten van Heemskerk.
Bron: Atlas van Stolk, Rotterdam

wereld afgesloten was. Een dagverhaal uit Haarlem geeft aan dat de omsingeling zo waterdicht was

‘datter tot de stadt niet eenen voghel en conde ghevlieghe sonder in haren [de Spanjaarden] handen te vallen.’²⁴

Nadat de Haarlemmers de slag om het Haarlemmermeer hadden verloren, werd het steeds moeilijker nieuws de stad in te krijgen. Er werden daarom middelen bedacht om te zorgen dat de bevolking niet in opstand zou komen als ze vond dat ze niet goed op de hoogte gehouden werd. In Leiden gebeurde het geregeld dat een brief gericht aan het stadsbestuur op de trap van het stadhuis werd afgelezen. Een voorbeeld hiervan is een brief van prins Willem van Oranje die op 8 maart aan het volk werd voorgelezen. De brief beschreef het ontzet van Middelburg in februari 1574. De reden van het aflezen in dit specifieke geval was dat de bevolking blijdschap toonde over de overwinning van de opstandelingen in Middelburg op 20 februari 1574, maar dat enkele stedelingen de gebeurtenis probeerden te bagatelliseren.²⁵ Omdat dit tot onlusten kon leiden, besloot het stadsbestuur de brief van Willem van Oranje af te lezen in de stad.

Brieven waren voor de elite een belangrijk middel om op de hoogte gehouden te worden. Maar vrijwel de meeste berichten verspreidden zich door middel van het mondelinge circuit en dat bereikte iedereen (ook degenen die niet konden lezen). Dit gold niet alleen voor plaatselijke nieuwtjes, maar ook de politiek en het regionale nieuws deden zo de ronde. Wanneer men in de zestiende eeuw snel het nieuws wilde horen, was het simpelweg nuttiger een middag in de plaatselijke herberg door te brengen dan te wachten op een brief, een prent of een pamflet. Reizigers die verhalen konden vertellen, waren omwille van de nieuwsvoorziening zeer populair in herbergen. Zij konden het nieuws uit andere plaatsen doorgeven en op die manier was de hele streek snel op de hoogte. Behalve door de reiziger in de herberg kon nieuws ook door middel van kerkespraak snel verspreid worden in de regio.²⁶ Het gebruikelijke praatje op de markt of op straat was daarnaast ook een goed middel om op de hoogte te blijven van de laatste roddels en geruchten. Het mondelinge nieuws had als nadeel echter dat het na verloop van tijd wel gekleurder kon zijn dan het oorspronkelijke bericht.²⁷ Maar dit vond men geen probleem. Het was toch moeilijk de ‘waarheid’ uit een bericht (zowel mondeling als schriftelijk) te filteren, en ‘verkeerd’ nieuws was beter dan geen nieuws. In oorlogstijd was het echter wel belangrijk nieuws en propaganda van elkaar te scheiden. Het stadsbestuur en de leiders van de verdediging van de stad konden daarom vaak niet anders dan handelen volgens hun gezonde verstand en de kennis die ze in de loop der jaren hadden opgebouwd bij de verdediging van de steden.²⁸

Bestuurlijk nieuws.

De mogelijkheden van brieven en boden voor het stadsbestuur en de elite

In de zestiende eeuw zetten steden, naast vorsten en kooplieden, hun eigen bodediensten op. Op die manier konden het stadsbestuur en de stedelijke elite relatief snel brieven en mondelinge berichten over laten brengen naar andere steden.²⁹ De bezorging van de brieven lag in handen van reizende boden. Het stadsbestuur stelde deze boden aan voor een bepaalde reis of opdracht. In Haarlem waren ten tijde van het beleg twee reizende boden in dienst. Zij bezorgden brieven naar andere steden, maar moesten ook mondelinge boodschappen overbrengen of buskruit voor de stad kopen. Ze ontvingen naast een vast loon per reis ook jaarlijks een set stadskleding.³⁰ Om bode te kunnen worden dienden de functionarissen een eed af te leggen. In 1520 hield de eed in dat ze moesten zweren ‘t secreet van de [burgemeesters] kamer te bewaren’.³¹

In de zestiende eeuw was het gebruikelijk dat een bode een onderscheidingsteken droeg. Een stadsbode droeg doorgaans de kleuren van de stad en een zilveren bodeteken op zijn borst. Een bode die de stadskleuren droeg, liep tijdens een belegering meer gevaar dan een onherkenbare bode. Later werd het bodeteken vervangen door een bodebus, waarin brieven bewaard konden worden. De

meeste boden reisden te voet en onderweg waren zij als reizigers graag geziene gasten.³² Een bode droeg over het algemeen ook een polsstok bij zich. Die stok, ook wel ‘verrejager’ genoemd, was lang, licht en dik en had een ijzeren punt aan de onderkant. Onderaan zat ook een rond plaatje bevestigd, ongeveer zo groot als een klein bord. Dit zorgde ervoor dat de stok niet weg kon zakken in de drasige bodem. Op die manier kon de bode zijn polsstok gebruiken om over sloten te springen, waardoor hij de Spanjaarden met hun zware wapenrusting ver achter zich liet.³³ Het bodeambt stond hoog in aanzien in de stad. Zo werd een bode meer gewaardeerd dan bijvoorbeeld een chirurgijn.³⁴ Dit had echter tegelijkertijd als nadeel dat een bode overal en altijd herkenbaar was. In een oorlogssituatie kon dit ervoor zorgen dat de stad in grote problemen kwam als de Spanjaarden een bode met een onderscheidingsteken onderschepten. Het is daarom aannemelijk dat de stad ervoor koos om tijdens de belegering de officiële stadsboden binnen de muren te houden en te kiezen voor steeds wisselende koeriers.³⁵ Het feit dat koeriers berichten overbrachten, betekende overigens niet dat zij minder risico liepen.

‘Op desen dach [5 december 1572] isser een bode oft sackedragher na Amsterdam van de vijf huysen ghehaelt ende int stadt ghebrocht de welcke eene brief uut Amsterdam van Dierick de Vries gheschreven aenden Burgemeesters ende raedt van Heerlem bij eenen anderer ghefonden hadden aenden voorschreven Burgemeesteren. Welcke voorschreven sackedrager terstont ghehangen is die welcke onder die galghe bekende dat hem Dierick de Vries om eenen daelder daer toe ghecocht hadde.’³⁶

Vanuit Amsterdam riep een aantal gevluchte katholieken (waaronder Dirk de Vries, burgemeester van Haarlem) de stad op zich over te geven. De bode die het bericht overbracht naar Haarlem werd dit niet in dank afgenomen. Het stadsbestuur hing hem direct op, omdat hij tegen betaling een brief van verrader Dirk de Vries had bezorgd. Volgens de Haarlemmers wilde hij de stad uitleveren aan de Spanjaarden. In het dagverhaal van Willem Verwer is een aanvulling te vinden op dit eerdere bericht.

‘Den bode van desen brief worden opgehangen met een veltteijcken, wijt ende roet, dat zij hem gegeven hadden.’³⁷

Wit en rood waren de stadskleuren van Haarlem. Het stadsbestuur gaf met dit teken op de gehangene aan wat er zou gebeuren met anderen die brieven van verraders brachten. Ook in de zestiende eeuw zag men de boodschapper namelijk nog als de personificatie van een bericht. Hoewel uit het bericht van Nicolaes van Rooswijk blijkt dat de bode niets te maken had met de inhoud van het bericht, toonde Haarlem geen genade. Gerrit Stuyver vermeldt bovendien dat de bode die het bericht eigenlijk moest bezorgen te bang was om de stad in te gaan

en daarom ‘eenen Boer daer toe verwillicht’ heeft.³⁸ Het lot van een bode was dus in ieder geval in oorlogstijd verbonden met de inhoud van het bericht dat hij meebracht. Dit kan er wellicht toe hebben geleid dat arme boeren vaker werden ingeschakeld om slecht nieuws over te brengen in ruil voor geld.

Niet alleen de Haarlemmers hingen boden op. Ook de Spanjaarden deden dat wanneer ze de kans kregen. Het was dus van levensbelang voor de steden hun boden zo onopvallend mogelijk te laten opereren. Opvallend is echter dat in Leiden tijdens het eerste beleg nog wel boden werden aangesteld.³⁹

Militair nieuws.

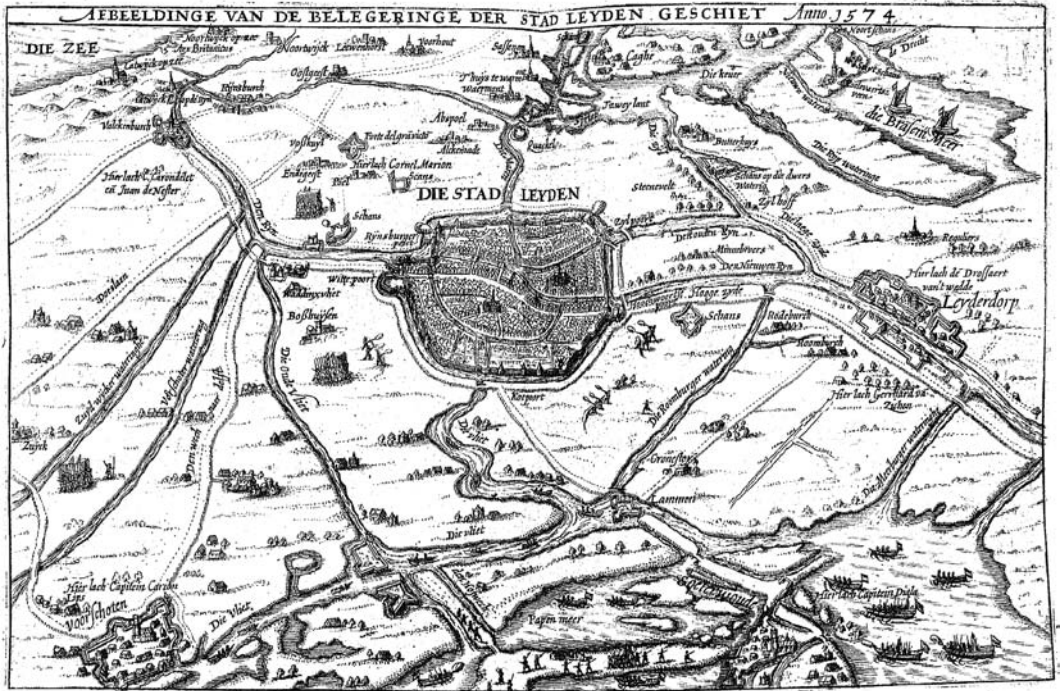
List en bedrog als middel om zoveel mogelijk informatie te verzamelen

In een oorlogssituatie was het bezorgen van nieuws nog lastiger dan in vredes-tijd. Het gevaar onderweg nam toe, maar ook werd de betrouwbaarheid van de bode belangrijker. De aanvoer van nieuws was echter van een dusdanige importantie voor de stad dat de stadsbesturen risico’s namen om berichten binnen te krijgen.⁴⁰ De betrouwbaarheid van een brief lijkt op het eerste gezicht vanzelfsprekend, maar in de zestiende eeuw dacht men daar anders over. Het was officieel de bedoeling dat de stadsbode de brief persoonlijk overhandigde aan de betreffende stad waar het bericht voor bedoeld was, maar dit gebeurde niet altijd.

Wanneer een bode onderweg een andere reizende bode tegenkwam die naar een stad ging waar één van zijn brieven naar toe moest, gaf hij deze brief meestal af. Het was dus niet vanzelfsprekend dat de officieel aangestelde persoon ook daadwerkelijk het bericht bezorgde bij de geadresseerde. Het bleef altijd de vraag of een brief zijn bestemming zou bereiken.⁴¹ Aan de andere kant was het voor de stad ook belangrijk boden snel te zien terugkeren, omdat de bevolking anders ongeduldig werd. In Leiden vermeldt een dagverhaal op 8 augustus 1574 het volgende:

‘In de stad werd hevig geklaagd over de bodes die namens de stad naar de prins waren gestuurd. Die bodes waren al veertien dagen of nog langer geleden uitgezonden en er was er niet één met antwoord teruggekomen. Daarom heeft men deze nacht in het grootste geheim opnieuw boden uitgezonden.’⁴²

Opnieuw is hier te zien dat het stadsbestuur nieuwe boden stuurt op het moment dat het volk onrustig wordt. Om de kans te vergroten dat de brief aankwam, maakte men daarom gebruik van de mogelijkheid om meerdere kopieën van een brief te verspreiden en die op de plaats van aankomst opnieuw te kopiëren. En door zoveel mogelijk boden uit te sturen was de kans ook groter dat er één de eindbestemming bereikte.



Kaart van Leiden tijdens het beleg. Gravure uit J.J. Orlers, Beschrijvinghe der stad Leyden, 1614.
Bron: Universiteitsbibliotheek Groningen

Naast boden konden de steden ook gebruik maken van postduiven om brieven te versturen. Zowel Leiden als Haarlem maakte gebruik van deze optie. In beide steden was na maanden van beleg de omsingeling zo dicht geworden dat boden bijna niet meer ingezet konden worden.

‘Op 25 september zijn er ’s nachts opnieuw drie boden de stad uit gereisd. Men had hun acht duiven meegegeven om die in het uiterste geval te gebruiken om post te versturen, want de vijand had de stad rondom tot zo dichtbij omsingeld en beschanst, dat het absoluut een wonder was dat er nog boden uit de stad het leger in konden komen.’⁴³

Toch kwam het tijdens beide belegeringen nooit zover dat boden helemaal niet meer gebruikt konden worden. De duiven werden door koeriers buiten de stad gebracht en daar losgelaten. Op het moment van terugkeer van de duiven werd gretig gewacht. Alle dagverhalen vermelden berichten zoals:

‘Voor den middag [8 juni] isser een Duiff met een brieff in de stad gecomen daer de gemeente en soldaten zeer begerig waren te weeten watter voor handen was.’⁴⁴

Het is echter opvallend dat de Nederlanders geen geheimtaal gebruikten in de brieven naar de prins en andere militaire leiders. Het onderscheppen van brieven kwam regelmatig voor en daarom was voorzichtigheid op het gebied van het overbrengen van nieuws van het grootste belang. Het gebruik van postduiven werd overigens door puur toeval door de Spanjaarden ontdekt. Omdat de duiven regelmatig niet goed genoeg getraind waren, vielen ze in handen van Don Frederik. Op die manier ontdekte het Spaanse leger dat de duiven briefjes bij zich droegen.⁴⁵ Die briefjes vervingen de Spanjaarden vervolgens door valse verslagen.

Een reden voor het ontbreken van geheimtaal kan zijn dat de Nederlanders zelf goed in staat waren om gecodeerde brieven te kraken. Misschien dat ze daarom niet veel heil zagen in het gebruik van een geheimtaal. Bovendien was de lijn van communicatie tussen de Hollandse steden relatief kort. Door gebruik te maken van schepen en snelle boden die door het hoge gras of (in de winter) op schaatsen aan hun achtervolgers konden ontsnappen, waren de Nederlanders in het voordeel. Aan de andere kant dacht men wellicht niet aan onderschepping door de Spanjaarden, omdat de duivenpost gewoon haar bestemming bereikte.⁴⁶ Het is echter mogelijk dat de wil wel bestond om een geheimtaal te ontwikkelen, maar dat daarvoor eerst een alfabet verspreid moest worden. De kans op onderschepping van dit alfabet was ook groot.

Een andere manier om te proberen de tegenstander zwart te maken, was het verspreiden van geruchten. Tijdens het eerste beleg van Leiden kreeg Valdez⁴⁷ een brief in handen van De Noyelles, de gouverneur van het garnizoen in de stad, gericht aan de prins. De Noyelles schreef aan Willem van Oranje dat drie van de vier burgemeesters van de stad opgehangen dienden te worden. Valdez besloot de brief terug te sturen naar de stad. Zo zouden de burgemeesters te weten komen wat Noyelles eigenlijk van hen dacht. Valdez hoopte uiteraard dat dit tot conflicten zou leiden binnen de stadsmuren.⁴⁸

Wat de Spanjaarden konden, kon Leiden natuurlijk ook. Op 6 juli 1574 schreef het stadsbestuur een brief aan Willem van Oranje. De toon van de brief was optimistisch, het ging erg goed met de stad en tot kerst waren er genoeg voorraden.

‘Na de inventarisatie van ons proviand (dat wij volgens Uw wens in afgepaste hoeveelheden uitdelen) hebben wij kunnen vaststellen dat tussen nu en Kerstmis geen gebrek aan levensmiddelen zal ontstaan en wij denken daarom de vijand ten minste tot dan buiten de stad te kunnen houden.’⁴⁹

Deze boodschap was echter vreemd, omdat het eigenlijk erg slecht ging binnen de stadsmuren. Een dagverhaal vermeldt dat op 3 juli een inspectie van de voorraden had plaatsgevonden waarbij was geconstateerd dat er nauwelijks voorraden waren. De brief moet daarom met enige achterdocht bekeken worden. De auteur van de brief, Jan van Hout, hoeft als loyale stadssecretaris niet gewantwoord te worden. Hij gaf niet moedwillig onjuiste of onvolledige informatie



*De geuzen delen haring en wittebrood uit. Gravure uit J.J. Orlers, Beschryvinghe der stadt Leyden, 1614.
Bron: Universiteitsbibliotheek Groningen*

aan de prins. Het was waarschijnlijk de bedoeling dat de brief in de handen van de Spanjaarden zou vallen om hen op het verkeerde been te zetten.⁵⁰

Een andere opmerking in dezelfde brief trekt echter ook de aandacht:

‘Wat ons betreft: ondanks het feit dat wij door de vijand zo zwaar belegerd worden dat er bij wijze van spreken nog geen vogel kan uitvliegen, en dat wij er niet langer meer in slagen boden te vinden die het erop durven wagen brieven te brengen, is onze moed nog allerminst verzwakt en vrezen wij niet in het minst voor de vijand en zijn buitensporige geweld.’⁵¹

Het is duidelijk dat dit fragment aan moet geven dat de stad geen boden meer uitzendt, althans: Leiden wil dat de Spanjaarden dit geloven. In werkelijkheid was het allerminst het geval dat er geen koeriers, lopers of boden meer gevonden konden worden om berichten weg te brengen. Voor het nieuws van buiten was de stadsbevolking afhankelijk van boden die hun leven waagden voor het onderhouden van de communicatie. Interessant is ook het bericht uit Haarlem dat eveneens aangaf dat er geen vogel meer de stad uit kon. Dat bericht was echter niet bedoeld om door de Spanjaarden gelezen te worden en geeft daarom het

gevoel van benauwdheid in Haarlem goed weer. De optimistische toon in Leiden bleek uiteindelijk ook gegrond, omdat het stad ontzet werd.

Behalve het gebruik van duivenpost waren er andere mogelijkheden de vijand te misleiden en om aan informatie te komen. Door vrouwen in te zetten als informanten doorbrak Leiden het stereotype beeld van een mannelijke spion. Vrouwen konden zich vrijer bewegen dan mannen, omdat minder op hen werd gelet. Wellicht kon een vrouw zelfs af en toe informatie los krijgen van een Spaanse soldaat, omdat ze toch niet werd verdacht van spionage.⁵² Voor de Spanjaarden lijkt het moeilijker te zijn geweest om informanten te vinden die voor hen in de stad gingen spioneren. Ze konden zelf de stad niet in en slechts door middel van intimidatie zullen de meeste Hollanders bereid zijn geweest voor de Spanjaarden te werken. Het is echter bekend dat Don Frederik spionnen had in Haarlem. De soldaten groeven gangen onder de stad om zo de stedelingen te kunnen afluisteren.⁵³

Straatnieuws.

Hoe het nieuws de gewone bevolking bereikte

De gewone man in Haarlem en Leiden moest het nieuws over het beleg uit andere bronnen halen dan de elite die de beschikking had over boden en brieven. Omdat het voor de bevolking van belang was zo veel mogelijk op de hoogte te blijven over hoe het ervoor stond met het beleg, deden over het algemeen de wildste geruchten de ronde. Alleen door meerdere eenduidige berichten te verzamelen en die met elkaar te vergelijken, kon men het nieuws nog enigszins filteren. Het was namelijk mogelijk dat een vlugschrift, een gedrukt lied of een prent het mondelinge circuit inhaalde en overlapte.⁵⁴

Een ander middel voor het volk om zich te informeren was via pamfletten of prenten. Het was daarom voor het stadsbestuur van levensbelang om de uitgave van drukwerk zoveel mogelijk te reguleren. Een beleg stond of viel met de steun van de bevolking en dus betekende een laag moreel uiteindelijk de capitulatie van de stad. Over het algemeen gooide men een pamflet weg zodra het gelezen was. Het gedrukte nieuws bleef vrijwel altijd in mindere mate informatief dan de roddels en geruchten die zich mondeling verspreidden. Pamfletten waren meestal regelrechte propaganda en werden gericht tot het volk. Het bestuur liet zich immers informeren via brieven of door boden.⁵⁵ Een voorbeeld van de toon van een pamflet is:

‘Een boos volck twelck van verde comt, twelck een vreemde spraeke heeft: een volck twelck noch den ouden noch den ionghen en spaert noch oock den ionghen kinderen ontfermt, twelck onser landen vruchten verslindet onser Stede belegghert en ons inden selven soeckt uit te honghere.’⁵⁶

Uit dit fragment blijkt duidelijk dat de pamfletten in eerste instantie propaganda waren. Deze tekst verscheen vlak na het beleg van Leiden en geeft de (vermeende) barbaarsheid van de Spanjaarden weer.

Het is waarschijnlijk dat tijdens de belegeringen van Haarlem en Leiden zowel binnen als buiten de stad pamfletten in omloop waren. Willem van Oranje liet bijvoorbeeld pamfletten drukken die niet alleen voor de elite, maar ook voor de bevolking goed te lezen waren.⁵⁷ Ook voor het stadsbestuur waren pamfletten daarom naast aflezingen op het stadhuis een manier om te communiceren met de bevolking. Pamfletten konden namelijk gebruikt worden om geruchten af te zwakken of tegen te spreken. In Haarlem zijn de veranderingen in het moreel van maand tot maand beschreven. Hieruit kan afgelezen worden of bepaalde geruchten of gebeurtenissen veel invloed hadden op de bevolking. Vanzelfsprekend waren overwinningen aan Haarlemse kant – zoals het afslaan van een stormaanval op 20 december – goed voor het moreel. In april begonnen de eerste schermutselingen plaats te vinden door het slinken van de voedselvoorraad. Op 21 april vonden zelfs twee strafzaken plaats tegen burgers, omdat ze ondermijnende geruchten verspreidden.⁵⁸

Het gezang van liedjeszangers of straatventers⁵⁹ zorgde voor afwisseling in de levens van de gewone bevolking. Het dagelijks leven tijdens een belegering was relatief saai en moeilijk. De poorten waren gesloten en de handel lag grotendeels stil. Eens in de zoveel tijd kwamen er voorraden naar de stad, maar dit was afhankelijk van de mogelijkheden om door de Spaanse omsingeling heen te komen. Elke vorm van nieuws was door de ontregeling van het openbare leven bijzonder interessant. Een goed voorbeeld hiervan is de ontvoering van een Leidse jongen door de Spanjaarden. Half augustus onderhandelde het Spaanse leger met de stad over het losgeld van een bakkerszoon. Na het bereiken van een akkoord over de uitwisseling van de jongen, ging zijn oom hem ophalen op de dijk. De Spanjaarden hielden echter op het laatste moment de bakkerszoon vast en namen zijn oom mee voor ondervraging. De burgers die met de oom van de jongen waren meegelopen om te zien wat er zou gebeuren, liet Valdez met zijn kanonnen beschieten. De jongen keerde niet terug naar de stad.⁶⁰

Uit de berichtgeving in het Leidse dagverhaal valt op te maken dat deze gijzeling groot nieuws was in de stad. Het voorval doorbrak waarschijnlijk de sleur van de dagelijkse narigheid. Spanning, sensatie en andermans ellende hadden blijkbaar ook in de zestiende eeuw al de aandacht van het publiek. Wanneer men niets anders te doen had dan te wachten op een ontzet, was ieder bericht dat verschilde van het dagelijkse leven dus groot nieuws. De publieke belangstelling in deze situatie werd waarschijnlijk niet uit compassie met het slachtoffer opgewekt, maar als welkome afleiding van de beslommeringen in de stad.

Besluit

Het nieuws nam in de zestiende eeuw een centrale plaats in in het dagelijks leven. Niet alleen de elite, maar ook het gewone volk was af en toe verbazingwekkend goed op de hoogte van het laatste nieuws. Het mondelinge circuit waar men vooral op vertrouwde, werkte niet alleen, maar zorgde ook voor een snelle verspreiding van het nieuws. De elite had daarnaast nog brieven en boden tot haar beschikking om geruchten te bevestigen of extra informatie te verschaffen. De mogelijkheden om aan nieuws te komen, waren dus ondanks het ontbreken van een (gedrukte) krant talrijk.

In steden zoals Haarlem en Leiden die omsingeld waren door de Spanjaarden bleef het nieuws gedurende de belegering toch binnenkomen. De vindingrijkheid die zowel de Nederlanders als de Spanjaarden tentoonspreidden met betrekking tot het verzamelen van nieuws was opmerkelijk. Het onderscheppen van brieven en van duivenpost, het graven van ondergrondse gangen en het inzetten van vrouwelijke informanten bewijst dat het nieuws een zeer belangrijke rol speelde tijdens een belegering. Zonder nieuws was er geen hoop en zonder hoop was er geen reden nog langer tegen de Spanjaarden te vechten.

Het was daarom niet vreemd dat de stadsbesturen er alles aan gelegen was om de moed onder de bevolking erin te houden. Door brieven van Willem van Oranje openbaar voor te lezen, probeerde het stadsbestuur de hoop op ontzet levend te houden onder de stedelingen. Dit lukte echter niet altijd even goed. In Leiden werden ziektes en honger de bevolking geregeld teveel. De mensen kwamen in opstand en eisten opheldering van het stadsbestuur. Het hing van de overtuigingskracht van het bestuur af of het beleg nog langer uitgehouden kon worden. In Leiden kon het stadsbestuur dit volhouden tot de omringende gebieden onder water gezet waren. In Haarlem bleek echter dat het stadsbestuur het volk niet langer kon overtuigen van een ontzet. Na diverse mislukte pogingen de stad te ontzetten na de val van het Haarlemmermeer, raakten de voorraden op. De stad moest capituleren, omdat de hoop op bevrijding niet langer aanwezig was.

De rol van het nieuws in een belegerde stad kan moeilijk overschat worden. De dagverhalen die zijn geschreven tijdens de belegeringen maken duidelijk dat het nieuws zowel voor de elite, de militairen als de gewone bevolking een belangrijk deel van het dagelijks leven uitmaakte in de zestiende eeuw. De inspanningen van boden die hun leven waagden om de steden van nieuws te voorzien zijn uitgebreid besproken. Dit geeft een goed inzicht in het belang van goede communicatie in de zestiende eeuw. Het probleem is echter dat het bronnenmateriaal af en toe te wensen overlaat. De afhankelijkheid van zestiende-eeuwse bronnen zorgt voor gaten in de kennis die soms niet direct op te vullen zijn. Toch is verder onderzoek naar de rol van het nieuws in de zestiende eeuw en naar de rol van nieuws tijdens belegeringen op zijn plaats. Het kan helpen vragen te beantwoorden over de noodzaak van betrouwbare boden, de bereikbaar-

heid van een belegerde stad en mogelijkheden in de zestiende eeuw om aan nieuws te komen in een oorlogssituatie. Aan de andere kant kan uitgebreid onderzoek naar dit thema ook leiden tot antwoorden op algemenere vraagstukken zoals over de sociale positie van een bode in de samenleving, het dagelijks leven in belegerde steden en de verhoudingen tussen belegerde steden en hun omgeving.

Noten

1 Dit artikel is een bewerking van mijn Masterscriptie, “Dees boden van de Stadt om Brieven af te draghen, zij brachten kleynen troost en soberen bescheyt”. De belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden (1572-1574) en het nieuws’, Groningen 2006. Deze scriptie is beschikbaar in het Noord-Hollands Archief (NHA) in Haarlem, het Regionaal Archief Alkmaar (RAA) en het Regionaal Archief Leiden (RAL). In deze tekst komt Alkmaar slechts zijdelings ter sprake. Alkmaar komt echter wel uitgebreid aan de orde in de Masterscriptie.

2 A.C. Niemeyer, F.J. Schmit (red.), *Uit de Nederlandse historiën van P.C. Hooft*, Amsterdam 1960, p. 99

3 Over de invloed van oorlog op burgers onder anderen: J.R. Hale, *War and society in Renaissance Europe 1450-1620*, Leicester 1985, en P.A. Sorokin, *Man and society in calamity: the effects of war, revolution, famine, pestilence upon human mind, behaviour, social organization and cultural life* (4e druk), New York 1946.

4 Don Frederik was de zoon van Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva en landvoogd over de Nederlanden.

5 Over het begin van de Opstand onder anderen: J.J. Woltjer, *Tussen vrijheidsoorlog en burgeroorlog: over de Nederlandse Opstand 1555-1580*, Amsterdam 1994; S. Groenveld, *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden 1559-1609*, Zutphen 1991, en A. van der Lem, *De Opstand in de Nederlanden (1555-1609)*, Utrecht 1995.

6 Deze verhalen worden zogenaamde *dagverhalen* genoemd.

7 Onder nieuws wordt verstaan ‘bericht of berichten over iets dat nog onbekend was’ of als ‘wetenswaardige kennis’ zoals dit staat aangegeven in onder andere www.vandale.nl/online-woordenboek/nieuws/ (15-06-2006) en <http://winklerprins.nrc.nl/nieuws/> (01-07-2006).

8 De informatie over het beleg is bovendien minder, omdat het ‘echte’ beleg slechts van 21 augustus 1573 tot 8 oktober 1573 duurde. In juli hadden de Spanjaarden ook nog een aantal dagen voor de stad gelegen, maar dat was zeer kort in verhouding tot het beleg van Haarlem, dat zeven maanden duurde (11 december 1572 tot 13 juli 1573) en tot het eerste beleg van Leiden (31 oktober 1573 tot 25 maart 1574) en het tweede dat daar nog achteraan kwam (25 mei 1574 tot 3 oktober 1574).

9 Achtergronden van de diverse auteurs van dagverhalen en over de betrouwbaarheid van hun verhalen is te lezen in Eekhout, “Dees boden van de Stadt”. De belegeringen (...) en het nieuws’.

10 Zie voor de traditionele visie op de persgeschiedenis onder anderen: H. Wijffes, ‘Perspectief in persgeschiedenis’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, jg. 114, nr. 2, 1999, p. 223. De overgang van persgeschiedenis naar mediageschiedenis wordt beschreven in F.P.I.M. van Vree, ‘Een discipline in beweging: van persgeschiedenis tot mediageschiedenis’, in: H.B.M. Wijffes, J.C.H. Blom (red.), *Mediageschiedenis: kansen en perspectieven*, Amsterdam 1995, p. 37-59.

11 Bijvoorbeeld: R. Cust, ‘News and politics in early seventeenth-century England’, *Past and present*, nr. 112, augustus 1986, p. 60-90 over de invloed van nieuws op het volk in de zeventiende eeuw, en A. Fox, ‘Rumour, news and popular political opinion in Elizabethan and early Stuart England’, *The historical journal*, jg. 40 nr. 3, september 1997, p. 597-620 over circulatie van geruchten en nieuws in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw.

12 B. Dooley, 'News and doubt in early modern culture: or, are we having a public sphere yet?', in: B. Dooley & S. Baron (eds), *The politics of information in early modern Europe*, Londen 2001, p. 275-290.

13 Onder andere de recente bundel van J.W. Koopmans (red.), *News and politics in early modern Europe (1500-1800)*, Leuven 2005.

14 De Engelse term is 'public sphere' – geïntroduceerd door de Duitser J. Habermas in de Engelse vertaling van zijn boek *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge 1989.

15 De discussie over de 'public sphere' van Habermas: A. Halasz, *The marketplace of print. Pamphlets and the public sphere in early modern England*, Cambridge 1997. Tevens gaat dit werk in op de rol van roddels, theater en verschillende soorten pamfletten en hun relatie tot de publieke ruimte. Ook over de publieke ruimte in Frankrijk wordt gepubliceerd in Engeland: J.K. Sawyer, *Printed poison: pamphlet propaganda, faction politics, and the public sphere in early seventeenth-century France*, Berkeley 1990.

16 Bijvoorbeeld: M. Meijer Drees, E. Stronks (red.), *Wat wonders, wat nieuws! De zeventiende eeuw in pamfletten*, Amsterdam 2002, of: J. de Kruif, M. Meijer Drees, J. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire, en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900*, Hilversum 2006.

17 In Duitsland: M. Schilling, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*, Tübingen 1990 en over de betekenis van prenten in de media: M. Długaiczek, *Der Waffenstillstand (1609-1621) als Medienereignis. Politische Bildpropaganda in den Niederlanden*, Münster 2005. In Nederland: C.M. Klinkert, *Nassau in het nieuws. Nieuwsprenten van Maurits van Nassau's militaire ondernemingen uit de periode 1590-1600*, Amsterdam 2005 en D.R. Horst, *De Opstand in zwart-wit. Propagandaprenten uit de Nederlandse Opstand (1566-1584)*, Zutphen 2003.

18 De discussie over de persgeschiedenis en propaganda tijdens het Ancien Regime, bijvoorbeeld: K. van Damme, 'Nieuwe Tijdinghen: periodieke pers en propaganda in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de vroege zeventiende eeuw', *BMGN*, jg. 113 nr. 1, 1998, p. 1-22.

19 Het belang van kennis in de maatschappij onder anderen: P. Burke, *A social history of knowledge. From Gutenberg tot Diderot*, Oxford 2004 en A. Briggs, P. Burke, *A social history of the Media. From Gutenberg to the Internet*, Oxford 2002. Dit laatste werk gaat in op het begrip 'publieke ruimte' van Habermas en test dit tegen de achtergrond van Europese ontwikkelingen, waaronder de Opstand. Over geruchten en de gevolgen van 'fausse nouvelle' tijdens de Eerste Wereldoorlog onder anderen: C. Fink, *Marc Bloch: a life in history*, Cambridge 1989, p. 59-73 en M. Bloch, *Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de la guerre*, Parijs 1999. Voor een meer hedendaagse benadering van diverse geruchten en hun rol tijdens conflicten: G. Alan Fine, V. Champion-Vincent, C. Heath (eds), *Rumor mills. The social impact of rumor and legend*, New Brunswick, New Jersey 2005.

20 W.J. Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581*, Haarlem 1973, p. 34.

21 J. Koppenol, *Het Leids ontzet. 3 oktober 1574 door de ogen van tijdgenoten*, Amsterdam 2002, p. 81. Koppenol is hoogleraar Oude Nederlandse Letterkunde en vertaalde de bron (*Dag-verhaal van het beleg en ontzet der stad Leyden, gehouden door den ritmeester vande Compagnie paarden, bij de Heeren vande Regering, in Staatsdienst, gedurende het beleg, aangenomen*, Leiden z.j.) in modern Nederlands. (Originele bron beschikbaar in RAL.)

22 H.M. van den Heuvel, *De criminele vonnisboeken van Leiden 1533-1811*, Leiden 1978, p. 43. In de vonnisboeken komen tijdens het beleg geen vonnissen voor die verband houden met spionage.

23 De snelheid van het nieuws: D. Woolf, 'News, history and the construction of the present in early modern England', in: Dooley & Baron, *Politics of information*, p. 80-118. De snelheid van een pamflet: M. van Otegem, 'Tijd, snelheid, afstand; de mechanica van het pamflet', *De zeventiende eeuw*, jg. 17 nr. 1, 2001, p. 50-61.

24 P. Sterlincx, *Een corte waerachtighe beschrijvinghe van alle gheschiedenissen, aenslaghen, stormen, schermutselingen ende schieten voor de vrome stadt Haerlem in Hollandt gheschiet*, Delft 1574. Dag-verhaal zonder paginanummers (NHA).

25 J. van Vloten, *Nalezing, aantekeningen en bijlagen op Leidens beleg en ontzet*, Leiden 1867, p. 72. Dit is tevens na te lezen in de aflezingsboeken van 1570-1574 die beschikbaar zijn in het RAL.

26 H.J. Prakke, *Kerkgang om het nieuws (de kerkespraak)*. *Praejournalische nieuwsvoorziening ten plattelande*, Assen 1955, p. 52-53 en A.Th. van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw 11 Volkskultuur*, Amsterdam 1978, p. 90-94.

27 Fox, 'Rumour, news and popular political opinion', p. 597-601. Fox betoogt verder dat ook het schriftelijke nieuws niet altijd betrouwbaar was waardoor een kwalitatief verschil tussen beide niet bestond.

28 C. von Clausewitz, *On war*, Princeton 1976, p. 117. Over militaire tactieken, inlichtingen en communicatie tijdens de Opstand: R. de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648*, Franeker 2004.

29 A. Stolp, *De eerste couranten in Holland. Bijdrage tot de geschiedenis der geschreven nieuws-tijdingen*, Amsterdam 1938, p. 13-26. Ook instanties zoals kloosters en universiteiten hadden hun eigen boden in dienst. J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen in Nederland voor 1795*, Leiden 1902, p. 11.

30 Inleiding inventaris stadsarchief, NHA, stadsarchief Haarlem. Meer informatie over het bodeambt in Haarlem: NHA, stadsarchief Haarlem, inv. nr. 153 (verpachting bodeambt) en inv. nr. 455 (financiële administratie 1572).

31 R. van Roijen, 'De Leidse stadsboden en hun ambtsbroeder Gijsbert van Rijckhuysen', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, jg. 48, 1956, p. 136.

32 W.G.M. Cerutti, *Het stadhuis van Haarlem: hart van de stad*, Haarlem 2001, p. 11 en 111-113.

33 P. Wijngaarden, 'Het Spaarne en het Beleg van Haarlem', in: B.C. Sliggers (red.), *De loop van het Spaarne. De geschiedenis van een rivier*, Haarlem 1987, p. 58.

34 Cerutti, *Stadhuis van Haarlem*, p. 113.

35 Enkele van deze koeriers zijn met naam en toenaam bekend. Zo kreeg de zus van Jan Willemsz Wielemaker in 1583 een bedrag toegekend van Haarlem als beloning voor de diensten van haar broer. Ook Gerrit de Jonge, commandant van een grote galei waagde zijn leven. J.W. Wijn, *Het beleg van Haarlem*, Den Haag 1982, p. 108-109. Een andere loper was Claes Dirksz die op 31 augustus 1572 met twee brieven naar Leiden vertrok met het verzoek om proviand; W. Kroon, *Geschiedkundig overzicht van het Haarlemse postwezen*, Den Haag 1959, p. 16.

36 N. van Rooswijk, *Cort en waerachtich verhael van alle gheschiedenissen, handelinghe, aenslage, storme en schermutselinghe in en voor der stadt Heerlem in Hollandt gheschiet zedert de beleggheringhe van dien aengheteeckent ende beschreven by N.R. burgher ende poorter der voornoemde stadt Heerlem*, Leiden 1573. Dit boekje kent geen paginanummering (NHA).

37 Verwer, *Memoriaelbouck*, p. 20-21.

38 Gerrit Stuver, *Afschrift door NN van een beschrijving van het Beleg van Haarlem door Gerard Stuver*, z.p. z.j., handschrift zonder paginanummering (NHA).

39 Beëdiging van boden, RAL, collectie Ramazotti 1573-1574, inv.nr. 3. De beëdiging vond plaats op 11 februari 1574. De namen van de boden zijn niet vermeld.

40 Stolp, *De eerste couranten*, p. 23. In Nederland gebeurde dit in ieder geval in 1600 door A. Vasseur in zijn courant die daarvoor 50 gulden ontving. Vergelijk D. Randall, 'Providence, fortune, and the experience of combat: English printed battlefield reports, circa 1570-1637', *Sixteenth Century Journal*, jg. 35 nr. 4, 2004, p. 1053-1077.

41 Overvoorde, *Geschiedenis postwezen*, p. 51-52.

42 Koppenol, *Leids ontzet*, p. 75.

43 Idem, p. 86.

44 Stuver, *Beschrijving van het beleg*.

45 C. Ekama, *Beleg en verdediging van Haarlem in 1572 en 1573*, Haarlem 1872, p. 187-188.

46 K.M.M de Leeuw, *Cryptology and statecraft in the Dutch Republic*, Amsterdam 2000, p. 6-13.

47 Francisco de Valdez kreeg van landheer Don Louis de Requesens (die de hertog van Alva verving) opdracht Leiden te veroveren.

48 *Dag-verhaal*, p. 11 (RAL).

49 Koppenol, *Leids ontzet*, p. 119.

- 50 Idem, p. 27-28.
- 51 Idem, p. 119.
- 52 H.A. van Oerle, 'De rol van de schansen bij het beleg 1572-1574', in: J.J. Terwen, *Leiden '74. Leven in oorlogstijd in de tweede helft van de zestiende eeuw*, Leiden 1974, p. 34.
- 53 Wijn, *Beleg van Haarlem*, p. 92-95, 113.
- 54 W. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz. Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf*, Nijmegen 1995, p. 295, en D. Zarret, *Origins of democratic culture. Printing, petitions, and the public sphere in early modern England*, Princeton 2000, p. 105.
- 55 C.E. Harline, *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic*, Dordrecht 1987, p. 25-27.
- 56 J. Fruytiers, *Corte beschrijvinghe vande strenghe belegeringhe ende wonderbaerlicke verlossinghe der stadt Leyden in Hollandt*, Delft 1574, p. 3.
- 57 P.A.M. Geurts, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten 1566-1584*, Utrecht 1978, p. 43-45. Hier geeft Geurts ook aan dat Oranje waarschijnlijk zelflieders schreef die hij naast pamfletten als propaganda gebruikte.
- 58 H.A. Treu, 'Het beleg van maand tot maand', in: *Men sach Haerlem bestormen...*, Haarlem 1973, p. 40-49.
- 59 Straatventers of liedjeszangers verkochten pamfletten, liedjes, versjes en prenten. Een liedjeszanger had de mogelijkheid om met de kracht van het woord invloed uit te oefenen op de bevolking en was daarom een factor om rekening mee te houden. Van Deursen, *Het kopergeld*, p. 96-97; P. Roth, *Die neuen zeitungen in Deutschland im 15. und 16. jahrhundert*, Leipzig 1914, p. 8-9 en p. 79-80 en <http://cf.hum.uva.nl/nhl/Marskramers/index.htm> / S. Jongema, 'Een beknopt overzicht van de sociale, juridische en economische positie van de marskramer' (13-08-2006).
- 60 *Dag-verhaal*, p. 8 (RAL).